

PIOTR BERING

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID 0000-0002-3791-9980
piotr.bering@amu.edu.pl

WYBRANE *WERGILIANA* W ZBIORACH KÓRNICKICH

ABSTRACT. Bering Piotr, *Wybrane „Wergiliana” w zbiorach kórnickich* (Selected Works of Virgil in the Kórnik Library Collections).

The main purpose of this paper is to present selected manuscripts and old prints containing Virgil's poetic works preserved in the collections of the Kórnik Library. A luxurious parchment manuscript from 1466, probably written for King Matthias Corvinus of Hungary, and an old-print with commentaries by Philip Melanchthon from the end of the 16th century were selected for deeper analysis. The latter book is preserved in two separate volumes in different libraries, which provided an opportunity to compare the two. Some attention was paid to the old-print containing the Italian translation of the Aeneid.

Keywords: library; manuscript; old print; Virgil; translation; reader; Italy

Status Wergiliusza przez wiele wieków pozostawał wyjątkowy. Widziano w nim nie tylko wybitnego poetę, ale także twórcę rozmaitych stylów czy nawet teoretyka literatury. Dowodów tej powszechnej admiracji dla rzymskiego poety nie trzeba specjalnie szukać. Wystarczy przypomnieć tzw. *Koło Wergiliusza* (*Rota Vergilii*), które zostało opracowane przez Donata w IV w., a służyło wyjaśnianiu teorii trzech stylów – oczywiście w oparciu o dzieła Wergiliusza¹.

Rękopiśmienne, a później także drukowane wydania różnych utworów Wergiliusza stanowiły podstawową część zasobu dawnych bibliotek. Wynikało to najpierw z faktu, że rzymski poeta był autorem przeznaczonym do nauki szkolnej². Do tego dochodziła potrzeba obcowania z literaturą wysokiego lotu. Trzeci czynnik, którego nie można pominąć, to bibliofilskie pasje właścicieli księgozbiorów³.

¹Udane przedstawienie graficzne wraz z komentarzem zob. Cytowska, Michałowska 1999: 156–159.

²Cf. Michałowska 2007: 72–73, 82–83, 255–259.

³Z zamięłaniem do gromadzenia pięknych książek spotykamy się od starożytności. Badaczom udało się w wielu przypadkach zrekonstruować księgozbiory wybitnych właścicieli.

Dodać trzeba, że jedną z największych ambicji dawnych edytorów było sporządzenie pełnego korpusu dzieł poety, nazywanego *Opera omnia*. Co ciekawe, ich układ był stały, zaczynały się od *Bukolik* poprzez *Georgiki*, na *Eneidzie* kończąc. Taki układ oddaje kolejność powstawania utworów, a zarazem odzwierciedla metodę stosowaną w wykładzie trzech stylów: od niskiego do wysokiego. Tu jeszcze raz pojawia się walor dydaktyczny: czytelnik powinien poznać najważniejsze wiadomości związane z poetą i jego dziełami⁴.

Te ogólne uwagi dotyczące obecności Wergiliusza w zbiorach bibliotecznych warto skonfrontować z realnym stanem zachowania w mikroskali. W kręgu zainteresowania znajdują się edycje rękopiśmienne i stare druki, czyli z dawniejszych okresów w dziejach książki. W tym przypadku nie można zapomnieć o wpływie dziejowych kataklizmów na przetrzebieenie zbiorów bibliotecznych. Katalogi poznańskich bibliotek ujawniają całkiem pokaźne zbiory *Wergilianów*. Jednak to Biblioteka Kórnicka znajdzie się w centrum rozważań. Wynika to po części z jej wyraźnie ukierunkowanego zasobu, ukształtowanego w dużej mierze przez Tytusa Działyńskiego⁵, po części z powodu wieloletnich związków z tą instytucją autora tych słów, a w ślad za tym jego lepszej orientacji w jej zbiorach. Posiada ona dwa rękopisy i około 30 starodruków (zarówno w oryginale i przekładach), w tym jeden elzewir⁶.

Biblioteka Raczyńskich posiada niezwykle cenny inkunabuł dzieł Wergiliusza zatytułowany *Opera* z komentarzami Eliusza Donata, Serwiusza Maurusa Honoratusa, Krzysztofa Landino i Domizio Calderiniego, wydany w znanej norymberskiej oficynie Kobergera w 1492 roku⁷. Książka do biblioteki trafiła ze zbiorów pocysterskich z Bledzewa. Niewykluczone jest więc jej używanie jako pomoc przy tworzeniu własnych dzieł przez mnichów. Jeszcze wcześniej była ona w posiadaniu Jana Kormieńskiego(?), jak świadczy o tym wpis proveniencyjny: „M D XV Cracouie per me Joannem Cormiensi XXI gl. [com]parat”. Sam druk jest obficie glosowany⁸, co wyraźnie poświadcza dogłębne korzystanie z niego. Inny, ale także wydany w 1492 r. w tej samej oficynie, egzemplarz *Opera* posiada Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. Został on dokładnie omówiony, jednakże z punktu widzenia historyka książki, badacza opraw (tegumenologa)⁹.

O zbiorach Cycerona pisał Wikarjak (1976: 97–139). Niezwykle instruktywne uwagi dotyczące zbiorów prywatnych w średniowieczu poczynił Potkowski (1984: 177–203).

⁴Wyraźnie to widać w sposobie konstruowania średniowiecznych *Accesuss ad auctores*. Więcej na ten temat pisał Brożek (1989).

⁵Bątkiewicz-Szymanowska 2018, Marciniak 1976.

⁶BK PAN, sygn. 11429. O elzewirach zob. Hartz 1955.

⁷Biblioteka Raczyńskich, sygn. INC.II.48.

⁸Opis bibliograficzny podaję za stroną [https://br-hip.pfsl.poznan.pl/ipac20/ipac.jsp?session=170395118YND1.1110909&profile=br-mar&uri=link=3100032~!1641881~!3100021~!3100029&aspect=basic_search&menu=search&ri=1&source=~!bracz&term=INC.II.48&index=CALLLC], dostęp w dniu: 30.12.2023.

⁹Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. Inc. 182; Wagner 2015.

Asumptem do badań stała się wyjątkowej urody oprawa nadana inkunabułowi w 1584 r. w Tybindze¹⁰.

Na czoło wysuwa się Biblioteka Uniwersytecka, która posiada 18 wydań różnych utworów Wergiliusza z XVI wieku. Oczywiście nie są to druki polskie. Wiek XVII reprezentuje jeden druk, zaopatrzony w komentarz Melanchtona, co warto już teraz zasygnalizować. Za to z XVIII wieku pochodzi aż 70 egzemplarzy¹¹. Są to zarówno inkunabuły, jak i starodruki. Wyjątkowe znaczenie, bowiem jest to rodzimy druk, stanowi przekład *Eneidy* na polski pióra Andrzeja Kochanowskiego z 1590 roku¹².

Powracając do zasobu Biblioteki Kórnickiej, trzeba ponownie podkreślić, że była ona od około 1826 r. w świadomy sposób kształtowana i powiększana przez Tytusa Działyńskiego¹³. Od 1830 r. zaczęto celowo używać nazwy *Bibliotheca Patria*, przy czym drugi człon nazwy nie oznacza ojczyzny, a funkcjonuje w znaczeniu przymiotnikowym¹⁴.

Przegląd kórnickich *Wergilianów* wypada zacząć od dwóch rękopisów, które po raz pierwszy kompetentnie opisał Jan Sajdak w 1936 roku¹⁵. Chodzi o rękopis BK 625 i BK 626, oba pochodzące z Italii. Zawierają one oprócz tekstu *Eneidy* także inne utwory Wergiliusza. Badacz najczęściej nie rozwiązywał skrótów występujących w tekście, natomiast bardzo dokładnie opisał postać fizyczną rękopisów, a co najcenniejsze, zestawiał warianty tekstowe. Ich lektura potwierdza, że nie są one na tyle istotne, by mówić o nowym przekazie, zmieniającym ustalenia dotyczące tradycji tekstu. Warto dodać, że mimo upływu lat uwagi Sajdaka nie straciły nic na aktualności. Z drugiej jednak strony quasi-edycja – bowiem występowanie aparatu krytycznego pozwala na takie sformułowanie – nie wnosi wiele do badań tekstologicznych. Najbardziej brakuje syntetycznego osądu omawianych rękopisów¹⁶.

Znacznie cenniejsze dla badaczy są późniejsze i zarazem syntetyczne uwagi sformułowane na początku lat sześćdziesiątych XX w. przez wytrawnego badacza rękopisów Jerzego Zathey¹⁷. Jednak i jemu nie udało się wyjaśnić wszystkich wątpliwości. Do dzisiaj nie powiodła się identyfikacja osoby skryby pierwszego rękopisu (BK 625), który sam się skromnie określił jako „Presbiter Johannes”. Więcej można powiedzieć za to o proveniencji: wydaje się, że

¹⁰Wagner 2015:21.

¹¹Dane podaję w oparciu o zdigitalizowany Katalog Starodruków Biblioteki UAM: [<https://buuam.digital-center.pl/>], dostęp w dniu: 22.11.2024.

¹²Biblioteka Uniwersytecka, w Poznaniu, sygn. SD41613 I. Cf. *Bibliografia Literatury Polskiej...*, 319–320.

¹³Marciniak 1976.

¹⁴Sugestię zgłosiła dr Sławomira Brud, za co Jej dziękuję.

¹⁵Sajdak 1936: 290–298.

¹⁶Niestety autorzy (Ilski, Kotłowska 2019) obszernej biografii profesora Sajdaka poświęcili niewiele uwagi specyfice jego naukowego pisarstwa.

¹⁷Zathey 1964.

rękopis należy wiązać z Wenecją, a w XVI w. znalazł się w posiadaniu rodziny Bembów, być może nawet samego Piotra Bembo¹⁸.

Więcej uwagi należy poświęcić rękopisowi BK 626. Nawet pobieżne przejście kodeksu uświadamia, że jest to rękopis luksusowy. Wyraźnie na to wskazują nie tylko liczne złocenia, bogata ornamentyka czy „hojne” umieszczanie ozdobnych inicjałów, ale przede wszystkim stosunek powierzchni zapisanej do niezapisanej. Szerokie marginesy boczne i dolny świadczą o braku konieczności oszczędzania materiału pisarskiego oraz o wyczuciu estetycznym twórcy rękopisu¹⁹.

Był nim Philippus Giotii Radicundolensis (de Radicondoli), o którym wiadomo tylko, że pochodził z okolic Sieny i Volterra. Nawet najobszerniejszy włoski słownik biograficzny nie odnotowuje tej osoby²⁰. Podobnie we włoskich opracowaniach historii literatury XV wieku nie spotyka się o nim żadnej informacji²¹. A zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa należy uznać, że twórca kodeksu był zwyczajnym skrybą. Idąc tym tropem, Zathę usiłował powiązać tę osobę z konkretnym skryptorium. Metodycznie jest to zabieg jak najbardziej słuszny, jednakże ze względu na skromny materiał porównawczy, nie udało się go badaczowi przeprowadzić do końca²².

Zauważył jednakże, że najbardziej podobne rękopisy wychodziły spod ręki Piera Cenniniego, który w przeciwieństwie do autora rękopisu kórnickiego jest postacią dobrze zbadaną²³. Z całą pewnością jednak nie mógł on być wykonawcą tego rękopisu, gdyż pomijając wyraźne wskazanie autorstwa: „Completum fuit hoc opus per me Philippum Giotti Radicundolensem”²⁴, to w chwili ukończenia pracy (30. VIII 1466) Cennini był już notariuszem i raczej nie mógłby znaleźć dostatecznie dużo czasu na sporządzenie tak kosztownego rękopisu. Czy mógł zatem być mistrzem dla Filipa? Odpowiedź nie jest jednoznaczna, wszakże Cennini urodził się w okolicach Florencji, a na podstawie analizy stosowanej orna-

¹⁸Zathę 1964: 416–417.

¹⁹Spośród bogatej literatury przedmiotu jako dobre wprowadzenie mogą posłużyć następujące prace: Potkowski 1984; Karłowska-Kamzowa 1991: 50–65; Karłowska-Kamzowa 1993: 17–19. Wyjątkowe znaczenie mają uwagi zasłużonego czeskiego badacza (Krása 1990: 420–424). Warto dodać, że już w późnym antyku wypracowano proporcje powierzchni niezapisanej do zapisanej w zwojach papirusowych. Estetyczny rękopis mógł być zapisany tylko w 2/3. Cf. Głombowski, Szwejkowska 1983: 28; Świderkówna, Nowicka 2008: 114. Na „wypracowany” charakter kodeksu zwrócił uwagę Sajdak (1936: 291), pisząc: „Litterae initiales eclogarum, librorum, colore aureolo, rubro, viridi, caesio pictae sunt laboriose”.

²⁰*Dizionario Biografico*.

²¹Varese 1955; Garin 1952; Arnaldi, Rosa, Sabia 1964. Za pomoc w kwerendzie dziękuję dr Marlenie Puk.

²²Zathę 1964: 421. Mimo upływu czasu jego ustalenia są nadal aktualne i pomocne.

²³*Dizionario Biografico* 23, w: [[http://www.treccani.it/enciclopedia/piero-cennini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/piero-cennini_(Dizionario-Biografico)/)], dostęp w dniu: 04.09.2019.

²⁴BK 626, k. 222.

mentyki wiadomo, że kodeks kórnicki został sporządzony w Toskanii. Spośród licznych miast, w których istniały skrytoria, Florencja wysuwa się na czoło. Zapewne tylko tam możliwe było wykonanie tak kosztownego i wymagającego dużego nakładu pracy dzieła²⁵.

Zathey, podobnie jak badacze włoscy, podtrzymuje hipotezę, że rękopis powstawał z myślą o królu Macieju Korwinie, który zgromadził wspaniałą bibliotekę²⁶. I znów pojawia się Cennini; bowiem w kodeksie Clmae 160 z Biblioteki Széchényi w Budapeszcie ukończonym *VII. idus aprilis* 1467 roku znajduje się wpis „Escripsit Florentie petrus cenninius”²⁷. Kolejny rękopis (dziś w posiadaniu Biblioteki Czartoryskich, sygn. 1514) został ukończony w czerwcu 1467 przez Cenniniego. Zbieżność dat podkreślał Zathey²⁸. Być może Filip i Piotr w pewnym momencie pracowali w tym samym warsztacie, może wzajemnie podglądali swoje prace? A być może przejmowali najlepsze wzory i tradycje florenckich skryptorów.

Wykonawca rękopisu rozpoczyna tekst eposu nie od powszechnie znanych słów „Arma virumque cano”, lecz od czterowierszu, którego pierwsze słowa brzmią „Ille ego qui quondam”, a które są najprawdopodobniej dodatkiem z komentarza Serwiusza, gramatyka żyjącego w IV wieku. Pamiętać trzeba wszakże, że Serwiusz czerpał szeroko z nieco wcześniej tworzącego Donata, który także wspomina ten sam tekst. Nie przesądzając autorstwa, przyjmuje się, że tekst jest późniejszym dodatkiem. W trakcie badań uczeni podnosili problem autentyczności tego fragmentu, a także czasu jego powstania. Niezaprzeczalnie zasługi położył tu R. Austin²⁹. W kórnickim rękopisie pojawia się trafne określenie „Summa super omnibus libris Virgillii Aeneydos” (k. 53v.), a także termin *argumenta*, czyli streszczenie.

Natomiast zagadkowe jest przypisywanie tego dziełka Owidiuszowi: „Incipiunt uersus Ouidii primi libri Eneidos” (k. 53). Zarówno Owidiusz, jak i Wergiliusz byli niesłychanie popularnymi autorami, w dodatku obrastali w rozmaite legendy i zapewne chętnie przypisywano im autorstwo anonimowo przekazanych tekstów. Wśród popularnych w średniowieczu *accessus ad auctores* istniały wyspecjalizowane wstępy do twórczości Owidiusza, często powielające niedokładne informacje. Może i tak było w tym przypadku³⁰. Sytuację nieco

²⁵ Zob. Caroti, Zamponi 1974.

²⁶ Csapodi, Csapodi-Gárdonyi 1981.

²⁷ Csapodi, Csapodi-Gárdonyi 1981: 43.

²⁸ Csapodi, Csapodi-Gárdonyi 1981: 54; Zathey 1964: 421.

²⁹ Po raz pierwszy zwrócił uwagę na ten fragment tekstu Ianell (*P. Vergili Maronis Opera post Ribbeckivm tertivm recognovit...*, XXI). Współczesny stan badań podsumowuje Austin (1968; *P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Primvs with a comm...*, 25–27).

³⁰ Wśród prac poświęconych recepcji autorów starożytnych (a zwłaszcza Owidiusza) w średniowieczu trzeba wspomnieć tę Przychockiego (1911). Syntetyczne uwagi poczyniła Michałowska (2007: 66–67).

komplikuje inny wpis; na karcie 67 można bowiem wyczytać, że Owidiusz pisał (komentował) *Eneidę*: „Versus Ovidii super secundum librum Eneidos”. Te dekastychy publikuje w swoim komentarzu O. Ribbeck³¹.

Należy zastanowić się nad społeczną funkcją luksusowego rękopisu. Nie nosi on śladów lektury, spotyka się za to rzadkie glosy ułatwiające zrozumienie tekstu. Kilka sąsiadujących wersów opatrzone komentarzem *comparatio*. Troskę o czytelnika znamionuje staranne zaopatrzenie tekstu w kustosze (reklamanty) ułatwiające orientację w kolejności poszczególnych składek kodeksu³². Świadczy to zarazem o kolejnych etapach pracy w skrytorium. Tak wypracowany egzemplarz był nie tylko dowodem prestiżu i zamożności, ale świadczył też o bibliofilskich upodobaniach właściciela. Te ostatnie wiązały się z posiadaniem wykształceniem i korzystaniem z książki jako narzędzia pracy i rozrywki³³. W przypadku *Bibliotheca Corviniana* prócz osobistych związków właściciela z Italią, do głosu dochodziła humanistyczna potrzeba zgromadzenia możliwie kompletnego księgozbioru³⁴. Estetyka, tak istotna dla humanistów, stanowiła materialne dopełnienie dążenia do posiadania wszystkich możliwych dzieł.

Wśród kórnickich starodruków nie można pominąć wydania *Opera* z komentarzem Melanchtona z 1577 roku³⁵. Przede wszystkim z powodu osoby komentatora. Jako „Praeceptor Germaniae” był edytorem i komentatorem licznych dzieł. Teksty Wergiliusza, który był autorem popularnym, a jednocześnie wchodził do kanonu lektur, musiały być stale wznawiane. Dowodzi tego inny starodruk *Opera* z komentarzem Melanchtona, wydany także u Froschauera zaledwie cztery lata później³⁶. Bez większego trudu udało się ustalić³⁷, że późniejsze wydanie to „zwyczajny” przedruk, o identycznej zawartości. Na karcie tytułowej umieszczono jedynie dane nakładcy.

Inni autorzy komentarzy do dzieł Wergiliusza, których można znaleźć w zbiorach kórnickich, to Frideric Taubmann, rektor w Wittenberdze w początkach XVII w. lub Tomasz Farnabius, czy wreszcie Cornelius Schrevelius

³¹ Ribbeck 1866; Zathy 1964: 423.

³² Szejnkowska 1980: 65.

³³ Wykazał to na przykładzie rodziny królewskiej w późnym średniowieczu Potkowski (1984: 202–203).

³⁴ „Stress was laid not on a steadily expanding organization designed to collect works embodying the latest results and the most recent achievements of science, but on creating a library as complete as possible” – zauważają Csapodi, Csapodi-Gárdonyi (1981: 25). Do dziejów *Bibliotheca Corviniana* istnieje dawna bibliografia (Zolnai, Fitz 1942).

³⁵ BK 14535, dokładny opis bibliograficzny znajduje się w bibliografii.

³⁶ Znajduje się on w zbiorach Biblioteki UAM, sygn. SD1068 I.

³⁷ W zdigitalizowanym katalogu VD 16 pozycje te znajdują się pod numerami V 1379 oraz V 1382, cf. [<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00016516?page=,1>], [<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00017333?page=,1>], dostęp w dniu: 25.11.2024.

(Schrevel) żyjący w latach 1608–1664. Ten ostatni był znany przede wszystkim jako autor słownika języków klasycznych *Lexicon manuale Graeco-Latinum & Latino-Graecum*³⁸. Jako wydawca dzieł Wergiliusza korzystał z ustaleń innych komentatorów. Świadczy o tym tytuł, który wymienia tylko niektórych z nich³⁹. Biblioteka Kórnicka posiada dwa różne egzemplarze wydane w tym samym roku. Sprawę komplikuje brak karty tytułowej w obu książkach⁴⁰. Dokładne ich przebadanie powinno rozstrzygnąć wątpliwość, czy są to dwa warianty tego samego wydania.

Wspólną cechą wszystkich komentatorów było bezpośrednie zwrócenie się we wstępie do osoby, której dzieło dedykowano, a która zapewne w jakiejś części finansowo wsparła komentatora lub druk. Pamięć o mecenasach była typowym zachowaniem. A w czasach renesansu wykształciły się specyficzne więzy pomiędzy artystami a dworem⁴¹.

Innym stałym elementem jest kierowanie słów do czytelnika. Stereotypowe zwroty, spotykane także u Melanchtona to „Benevole Lector” lub „Ad Lectorem”. To zasygnalizowanie chęci nawiązania kontaktu z czytelnikiem. Stanowi formę ramy wydawniczej⁴².

Rozumienie obowiązków redaktora-edytora aż do przełomu w połowie XIX w. było zdecydowanie inne niż obecnie⁴³. Jednak i wówczas uważano, że edycję trzeba opatrzyć jakąś formą aparatu krytycznego. Najczęściej stanowiły je streszczenia (lub wprowadzenia) do całego dzieła – i co w przypadku *Eneidy* istotne – także do poszczególnych ksiąg. Nie wyczerpywało to powinności redaktorskich. Osoba odpowiedzialna za przygotowanie edycji poczytywała sobie za obowiązek zamieścić życiorys autora i spis przynajmniej ważniejszych świadectw dotyczących jego twórczości. Są to prawie zawsze wiadomości encyklopedyczne, ale w przypadku zaginięcia przywoływanych źródeł, mają duże znaczenie dla współczesnych badaczy. Pomagają bowiem ustalić choćby recepcję danego dzieła i są niekiedy przydatne w ustaleniu tradycji tekstu⁴⁴. Sam utwór był drukowany wraz z towarzyszeniem obszernych informacji ułatwiających lekturę. Bardzo często przybierały one postać hasła tłumaczącego użycie przez poetę określonych słów.

Wartość estetyczną wydania podnosiły ilustracje. Ponieważ kolorowy druk opanowano dopiero w końcu XVIII w., częstą praktyką było ręczne kolorowanie

³⁸ Hasło: Schrevel Cornelis, w: *WorldCat* [<http://worldcat.org/identities/lccn-n85196826/>], dostęp w dniu: 03.01.2024.

³⁹ *Publ. Virgilii Opera omnia, cum notis Servii, Donati Pontani...*

⁴⁰ BK 11680 oraz BK 11391.

⁴¹ Ciekawie o tym pisze Burke (2001: 164–169).

⁴² Cf. Ociecek 1990.

⁴³ Warto polecić pracę Timpanaro (1963).

⁴⁴ Ustalanie tradycji tekstu należy do podstawowych, choć niełatwych, obowiązków edytor-skich. Praktyczne omówienie takiego postępowania daje Karpiński (1990).

wydrukowanych już ilustracji⁴⁵ (wpierw drzeworytniczych, potem miedziorytniczych). I takie też rozwiązanie zastosowano w egzemplarzu kórnickim.

W rezultacie czytelnik otrzymywał do ręki dzieło przeznaczone nie tylko do lektury, ale także przydatne dla dydaktyki i rozbudzania zainteresowań. Naturalnie były one szeroko wykorzystywane w szkolnictwie humanistycznym. Nakłady szesnastowieczne były raczej skromne, ale przewyższały znacząco teksty powielane ręcznie. Właśnie dla początkującego adepta ilustracje i komentarz stanowiły pomoc podczas nauki. Dowodem na taki użytek jest nawet karta tytułowa jednego z egzemplarzy, na której pilny czytelnik zaznaczył iloczias w słowie „opera”. O popularyzatorskim i dydaktycznym charakterze edycji świadczy umieszczony na odwrocie karty tytułowej przegląd objaśnień znajdujących się w tomie:

Huic operi accesserunt, Scholia Philippi Melancthonis per margines Obseruationes doctorum quorundam in locos obscuriores nonnullos. Christophori Hegendorphini in Georgica Annotationculae. Ex Stephani Doleti de lingua Latina commentariis, in Aeneidem decerptae Annotationes peruditae. His accedunt nunc primum Iohannis Frisii Tigurini Annotationes, et Vocabulorum interpretationes Germanicae in Bucolica et Georgica Melancthonis etiam Scholia, nunc primum ab erudito quodam viro aucta sunt, ex Nic. Erythraei praecipue Scholiis. Adagiorum apud Vergilium centuriae VII a Georgio Fabricio collectae. Versuum quorundam prouerbialium explicatio, ex Erasmi Chiliadibus⁴⁶.

Zwiastunem nowych zwyczajów drukarskich było zamieszczanie erraty⁴⁷. Ten rodzaj pomocy znajduje się z kolei we włoskim przekładzie *Eneidy*. Warto się chwilę nad nim zatrzymać. Jest to wydanie z 1581, które ukazało się w weneckiej oficynie braci Giunto⁴⁸. Lepidus Caro w przedmowie skierowanej do kardynała Ranuccio Farnese wspomina, że autorem przekładu na język tokański jest jego wuj Annibale Caro, znany poeta, teoretyk i tłumacz przede wszystkim Wergiliusza⁴⁹. Dzieło posiada staranną szatę graficzną, w której nie brakuje ozdobnych winietek. Nie powinno to dziwić, bo właśnie w końcu XVI wieku drukarstwo włoskie osiąga szczyt możliwości technicznych i estetycznych⁵⁰.

Kiedy książki trafiają do czytelników, zaczynają wieść inne życie. Tutaj wiele da się wyczytać z wpisów własnościowych. Podobną wartość źródłową

⁴⁵ Szwejkowska 1980: 196. Nowa praca poświęcona wyłącznie historii druku kolorowego: Stijnman, Savage 2015.

⁴⁶ Biblioteka UAM, sygn. SD 1068 I, k. 1v (nlb.). W cytacie nie zachowano pierwotnego układu graficznego.

⁴⁷ Zagadnienie to zostało szerzej opisane w pracy magisterskiej (Repo 2018), w: [https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/146176/Liina_Repo.pdf?sequence=1], dostęp w dniu: 20.07.2024. Szczegółowo o stosowaniu erraty w Italii zob. Trovato 1991.

⁴⁸ BK 14173 *Eneide di Virgilio* del commendatore Annibal Caro.

⁴⁹ *Dizionario Biografico* 20, w: [[https://www.treccani.it/enciclopedia/annibale-caro_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/annibale-caro_(Dizionario-Biografico)/)], dostęp w dniu: 20.07.2024.

⁵⁰ Szwejkowska 1980: 85.

mają ślady intensywnej lektury. Tych również nie brakuje w dziełach Wergiliusza. Wpisy proweniencyjne mają dla badaczy zawsze pierwszorzędne znaczenie, ponieważ pomagają ustalić nie tylko samych właścicieli, ale także kręgi społeczne, w których dany tytuł znajdował czytelników⁵¹. Niekiedy jednak nawet zidentyfikowani posiadacze książek pozostają anonimowi. Wspomniany rękopis BK 625 informuje wprost o swoim właścicielu „Dnus Franciscus de Medio Veniciarum [?] E[piscopus]”. Jednak w XVI w. w Wenecji było dwóch biskupów o imieniu Franciszek, a zatem nie jest jasne, o którego chodzi⁵².

O przechodzeniu z rąk do rąk wydania *Opera* z oficyny Froschauerera informują wpisy proweniencyjne, ujawniając trzech właścicieli: Gottfrieda Springera, Balthasara Godofreda Beckera i Samuela Beckera⁵³ (a są to zapewne nie wszyscy). W samym tekście uderza znaczna liczba dokonanych wpisów i podkreśleń, która momentami może wręcz utrudniać czytanie oryginalnego utworu. Spotyka się i odręcznie wprowadzone numery wersów, i notki ułatwiające zapamiętanie danej partii tekstu. Nie brakuje objaśnień nadpisanych nad poszczególnymi słowami. Uwagi wpisywano po łacinie i po niemiecku. O ich użyteczności dla czytelników (zapewne uczniów) nie można wątpić. Ciekawe, że w drugim egzemplarzu *Opera* nie brakuje podkreśleń wybranych wersów w utworach Wergiliusza. Prócz standardowych wpisów własnościowych, które dowodzą, że książka pozostawała w ręku tej samej rodziny (Veltheim bądź Velthom), na tylnej karcie oprawy umieszczono tekst informujący, że książka jest tak droga jej właścicielowi, że ten nie odważy się w niej dopisywać cokolwiek⁵⁴. Jednak tej przysięgi nie dochowano.

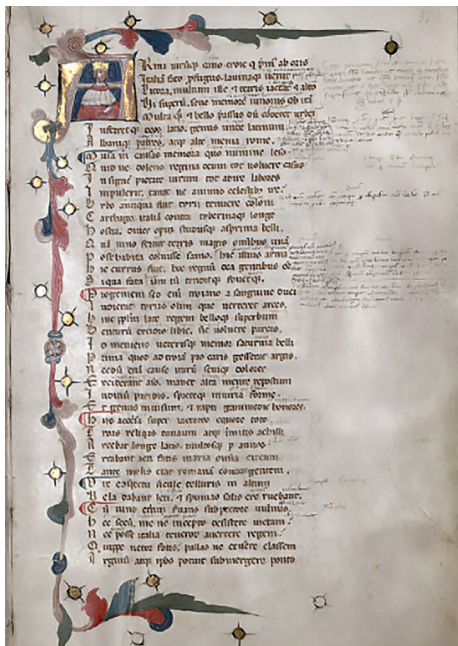
Dalsze analizy wybranych egzemplarzy przyniosą nowe wyjaśnienia, lecz paradoksalnie, odpowiedź na jedno pytanie, pociąga za sobą kolejne. Mimo upływu lat nadal nie jesteśmy w stanie zrekonstruować pełnych losów egzemplarzy. Wybrane i omówione są wyraźnym dowodem wyzwania stojących przed badaczami.

⁵¹ Wzorcowy sposób takiego postępowania badawczego dał Wiesiołowski (1967).

⁵² Zathy 1964: 416.

⁵³ BK 14535 [https://platforma.bk.pan.pl/pl/search_results/249774?q%5Bq%5D=Opera+Publii+Vergilii+Maronis], dostęp w dniu: 21.07.2024.

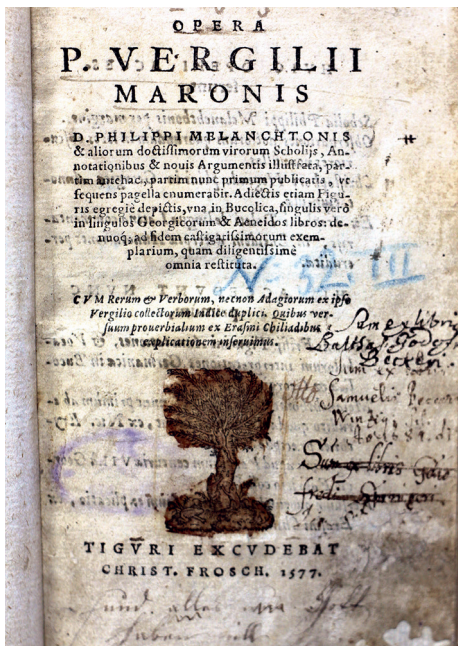
⁵⁴ Biblioteka UAM, sygn. SD 1068 I.

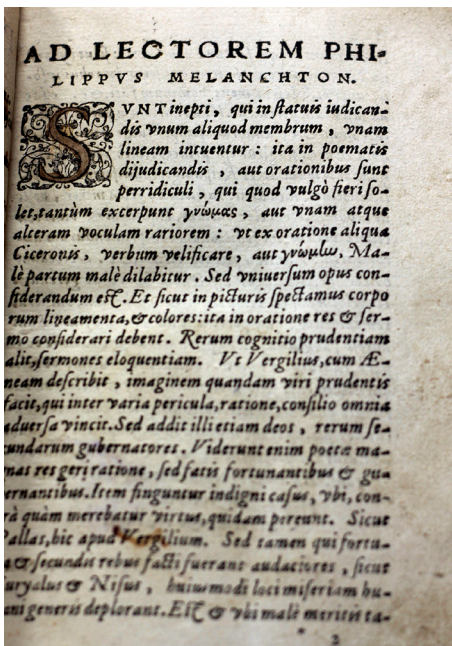
IL. 1. Rękopis BK 625,
karta początkowa *Eneidy*

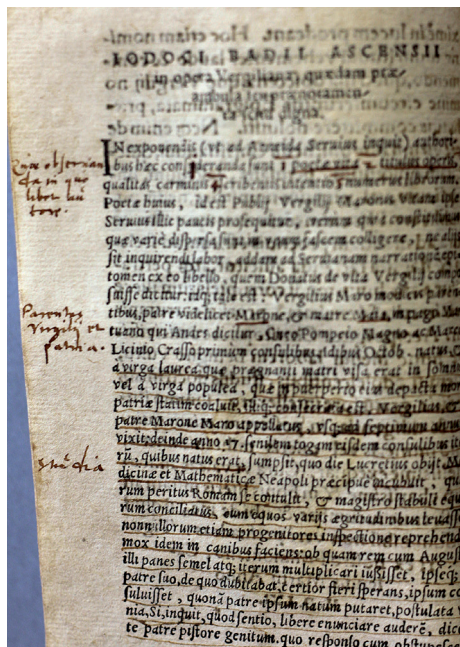
IL. 2. Rękopis BK 626,
pierwsza karta rękopisu

IL. 3. Starodruk BK 14535,
karta tytułowa

IL. 4. Starodruk BK 14535,
początek przedmowy Melanchtona

IL. 5. Starodruk BK 14535, strona ze śladami lektury

IL. 6. Starodruk BK 14535, kolorowana ręcznie ilustracja

IL. 7 Starodruk BK 14173, karta tytułowa włoskiego tłumaczenia Eneidy

BIBLIOGRAFIA

Źródła, przekłady, komentarze

- Biblioteka Kórnicka PAN, Rkps BK 625, Bolonia XIV w., perg., k. 123+2.
- Biblioteka Kórnicka PAN, Rkps BK 626, Toskania 1466, perg., k. 222.
- Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. BK 14173, *Eneide di Virgilio* del commendatore Annibal Caro, Venetia, Apresso Bernardo Giunti, & fratelli, 1581.
- Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. BK 14535, *Opera P. Vergilii Maronis D. Philippi Melanchtonis & aliorum doctissimorum virorum Scholijs, Annotationibus & nouis Argumentis illustrata, partim antehac, partim nunc primum publicatis, vt sequens pagella enumerabit. Adiectis etiam Figuris egregie depictis, vna in Bucolica, singulis vero in singulos Georgicorum & Aeneidos libros: denuo[que] ad fidem castigatissimorum exemplarium, quam diligentissime omnia restituta. Cum Rerum & Verborum, necnon Adagiorum ex ipso Vergilio collectorum Indice duplici. Quibus versuum prouerbialium ex Erasmi Chiliadibus explicationem inseruimus*, Tigvri excudebat Christ[oph] Frosch[auer] 1577.
- Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. BK 11680, [*Publ. Virgilii Opera omnia, cum notis Servii, Donati Pontani etc. curante Schrevelio*], [Lugduni Batavorum s.n.] 1661.
- Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. BK 11391, [*Opera omnia*], [Leidae s.n.] 1661.
- Biblioteka Raczyńskich, sygn. INC.II.48, *Opera, cum commentis Honorati Servii Mauri, Aeli Donati et Christophori Landini et Domitii Calderini*, Nürnberg 1492.
- Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. Inc. 182, *Opera, cum commentis Honorati Servii Mauri, Aeli Donati et Christophori Landini et Domitii Calderini*, Nürnberg 1492.
- Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. SD 1068 I, *Opera P. Vergilii Maronis D. Philippi Melanchtonis & aliorum doctissimorum virorum Scholijs, Annotationibus & nouis Argumentis illustrata, partim antehac, partim nunc primum publicatis, vt sequens pagella enumerabit. Adiectis etiam Figuris egregie depictis, vna in Bucolica, singulis vero in singulos Georgicorum & Aeneidos libros: denuo[que] ad fidem castigatissimorum exemplarium, quam diligentissime omnia restituta. Cum Rerum & Verborum, necnon Adagiorum ex ipso Vergilio collectorum Indice duplici. Quibus versuum prouerbialium ex Erasmi Chiliadibus explicationem inseruimus*, Tiguri, Ch. Frosch[auer] 1581, Impensis Roberti Camberi.
- Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, sygn. SD 41613 I, *Vergilii Aeneida. To iest o Aneaszu Trojańskim Ksiąg Dwanascie* Andr. Kochanowskiego, w Krakowie, w Drukarni Łazarzowey 1590.
- P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Primvs with a comm.*, by R.G. Austin, Oxford 1984.
- P. Vergili Maronis Opera post Ribbeckivm tertivm recognovit* G. Ianell, ed. maior, Lipsiae 1930.

Opracowania

- Arnaldi, Rosa, Sabia 1964 (eds.): *Poeti Latini del Quattrocento*, a cura di F. Arnaldi, L.G. Rosa, L. Sabia, Milano–Napoli 1964.
- Austin 1968: R.G. Austin, *Ille Ego Qui Quondam*, „The Classical Quarterly” 18 (1968), 107–115.
- Bątkiewicz-Szymanowska 2018: E. Bątkiewicz-Szymanowska, *Tytus Działyński (1796–1861)*, Kórnik 2018.
- Bibliografia* 1964: *Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut*, t. II, Warszawa 1964.
- Brożek 1989: M. Brożek, *Źródła do średniowiecznej teorii wykładu literatury*, Warszawa 1989.
- Burke 2001: P. Burke, *Dworzanin*, w: *Człowiek renesansu*, red. E. Garin, Warszawa 2001, 143–175.
- Caroti, Zamponi 1974: *Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzio umanista fiorentino*, di S. Caroti, S. Zamponi, Milano 1974.
- Csapodi, Csapodi-Gárdonyi 1981: C. Csapodi, K. Csapodi-Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana*, 2nd. rev. ed., Békéscsaba 1981.
- Garin 1952 (ed.): *Prosatori Latini del Quattrocento*, a cura di E. Garin, Milano 1952.

- Głombiowski, Szwejkowska 1983: K. Głombiowski, H. Szwejkowska, *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*, 3 wyd., Warszawa–Wrocław 1983.
- Hartz 1955: S.L. Hartz, *The Elzeviers and their contemporaries*, Amsterdam 1955.
- Ilski, Kotłowska 2019: K. Ilski, A. Kotłowska, *Jan Sajdak (1882–2019)*, Poznań 2019.
- Karłowska-Kamzowa 1991: A. Karłowska-Kamzowa, *Sztuka Piastów Śląskich w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1991.
- Karłowska-Kamzowa 1993: A. Karłowska-Kamzowa, *Słowo i obraz*, w: *Średniowieczna książka jako dzieło sztuki*, Gniezno 1993, 17–29.
- Karpiński 1990: A. Karpiński, *Tradycja tekstu w „wieku rękopisów”*. Uwagi o rękopiśmiennym funkcjonowaniu dzieła literackiego, w: *Staropolska kultura rękopisu*, red. H. Dziechcińska, Warszawa 1990, 27–42.
- Krása 1990: J. Krása, *České iluminované rukopisy 13./16. století*, Praha 1990.
- Marciniak 1976: R. Marciniak, *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w r. 1826*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 12 (1976), 7–18.
- Michałowska 2007: T. Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, Wrocław 2007.
- Ocieczek 1990 (red.): *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. R. Ocieczek, Katowice 1990.
- Potkowski 1984: E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, [Warszawa] 1984.
- Przychocki 1911: G. Przychocki, *Accessus Ovidiani*, „Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Filologicznego AU” IV (1911), seria III.
- Repo 2018: L. Repo, *Errors and Corrections: Early Modern English Errata Lists in 1529–1700 and Their Connection to Prescriptivism*, Turku 2018.
- Ribbeck 1866: O. Ribbeck, *Prolegomena critica ad P. Vergili Maronis opera maiora*, Lipsiae 1866.
- Sajdak 1936: J. Sajdak, *De codicibus Vergilianis in bibliotheca Cornicensi asservatis*, w: *Munera Philologica Ludovico Čwikliński bis sena lustra professoria claudenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Posnaniae 1936, 279–298.
- Stijnman, Savage 2015 (eds.): *Printing Colour 1400–1700. History, Techniques, Functions and Receptions*, eds. A. Stijnman, E. Savage, Leiden–Boston 2015.
- Szwejkowska 1980: H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, 3 wyd. popr., Wrocław–Warszawa 1980.
- Świderkówna, Nowicka 2008: A. Świderkówna, M. Nowicka, *Książka się rozwija*, 2 wyd., Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.
- Timpanaro 1963: S. Timpanaro, *La genesi del metodo del Lachmann*, Firenze 1963.
- Trovato 1991: P. Trovato, *Con ogni diligenza corretto. La stampa e le revisioni editoriali dei testi letterari italiani (1470–1570)*, Bologna 1991.
- Varese 1955 (ed.): *Prosatori Volgari del Quattrocento*, a cura di C. Varese, Milano–Napoli 1955.
- Wagner 2015: A. Wagner, *Z badań nad oddziaływaniem grafik Albrechta Dürera na zdobnictwo introligatorskie – renesansowa oprawa z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Sztuka i kultura” III (2015), 21–33.
- Wiesiołowski 1967: J. Wiesiołowski, *Kolejce historyczne w Polsce średniowiecznej XIV–XV wieku*, Wrocław 1967.
- Wikarjak 1976: J. Wikarjak, *Warsztat pisarski Cyserona*, Warszawa–Poznań 1976.
- Zathey 1964: J. Zathey, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1964.
- Zolnai, Fitz 1942: K. Zolnai, J. Fitz, *Bibliographia Bibliothecae Mathiae Corvini*, Budapest 1942.
- Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce. Średniowiecze–Renesans–Barok*, oprac. M. Cytowska i T. Michałowska, Warszawa 1999 [= Cytowska, Michałowska 1999].

Netografia

Dizionario Biografico degli Italiani [https://www.treccani.it/enciclopedia/elenco-opere/Dizionario_Biografico/].

The open institutional repository of the University of Turku [<https://www.utu.fi/en/university/library/>].

WorldCat [<https://search.worldcat.org/>].

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts [<https://bvbat01.bib-bvb.de/TP61/start.do?View=vd16&SearchType=2>].